

University of Groningen

Oorlog, milieu en samenleving

Pesa, Iva

Published in:
Tijdschrift voor Geschiedenis

DOI:
[10.5117/TvG2022.1.009.PESA](https://doi.org/10.5117/TvG2022.1.009.PESA)

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2022

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Pesa, I. (2022). Oorlog, milieu en samenleving: Vernietiging en veerkracht. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 135(1), 107-110. <https://doi.org/10.5117/TvG2022.1.009.PESA>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Oorlog, milieu en samenleving

Vernietiging en veerkracht

Iva Peša, Rijksuniversiteit Groningen

Tussen 1946 en 2010 hebben gewapend conflict en oorlog 71% van de beschermde natuurgebieden in Afrika getroffen. Joshua H. Daskin en Robert M. Pringle concluderen in hun studie in *Nature* dat aanhoudend conflict een sterk negatief effect heeft op wildpopulaties. De aantallen olifanten, leeuwen en zebra's dalen flink in oorlogstijd.¹ Emmanuel Kreikes boek *Scorched Earth* vestigt de aandacht op de milieueffecten van oorlog, voornamelijk door naar de samenhang tussen oorlog, milieu en samenleving te kijken.² Alhoewel zijn boek rond de Tweede Wereldoorlog stopt, is zijn argument ook vandaag de dag nog van toepassing. Wanneer de media verslag doen van conflicten in Ethiopië of Mali, dan komen veelal vluchtelingen en gewapende strijders in beeld. Maar zelden wordt er gereflecteerd op het effect van oorlog op milieu – verwoeste landbouwvelden, dood vee, vluchtelingenstromen die geen toegang meer hebben tot hun bekende 'environmental infrastructure', zoals Kreike het zo mooi verwoordt. Dat het effect van conflict en oorlog op milieu direct en indirect leidt tot massale hongersnood, ontheemding en crisis behoeft meer aandacht, is Kreikes centrale argument.

1 Joshua H. Daskin en Robert M. Pringle, 'Warfare and wildlife declines in Africa's protected areas', *Nature* 553 (2018) 328-332.

2 Emmanuel Kreike, *Scorched Earth: Environmental warfare as a crime against humanity and nature* (Princeton 2021).

Wat Kreikes boek zo sterk maakt is dat hij de relatie tussen oorlog, milieu en samenleving in een breed vergelijkend perspectief plaatst. In de hoofdstukken komen om de beurt de Lage Landen, Frankrijk en Spanje in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw, Midden-Amerika en Noord-Amerika in de zestiende, zeventiende, achttiende en negentiende eeuw, Indonesië in de negentiende eeuw en zuidelijk Afrika in de twintigste eeuw aan bod. Hiermee laat Kreike, van huis uit Afrikanist, zien dat oorlogsvoering en haar effecten op milieu en samenleving gedurende al deze eeuwen en op al deze plaatsen opmerkelijk overeenkwamen. In al deze conflicten was sprake van 'totale oorlog' die complete verwoesting achterliet, zowel tijdens de 'beperkte oorlogen' van de Verlichting in West-Europa als gedurende de koloniale bezettingsstrijd in Amerika, Azië en Afrika. Hiermee trekt hij zowel het onderscheid tussen premoderne en moderne oorlogsvoering als het onderscheid tussen West-Europa en Amerika, Azië en Afrika in twijfel. De Tachtigjarige Oorlog kan net zo goed als de Tweede Wereldoorlog gezien worden als een 'totale oorlog' en tactieken van oorlogsvoering reisden met Nederlanders en Spanjaarden mee naar Mexico en Indonesië. Zo veel diversiteit vatten in een enkel boek is een geweldige prestatie.

Kreike had, desalniettemin, het concept 'environmental warfare' op twee manieren verder kunnen uitwerken. Ten eerste

behandelt hij in de conclusie *'resilience'* (veerkracht), maar blijft hij merkbaar ambigu over het begrip. Kreike roept andere historici vooral op om meer aandacht te besteden aan milieuverwoesting door oorlog, die op haar beurt weer hongersnoden, migratie en ont-heemding veroorzaakt. Er zijn echter goede studies die laten zien dat zelfs de dramatische milieugevolgen van oorlogen kunnen leiden tot adaptatie, innovatie en uiteindelijk bloeiende samenlevingen. In hun klassieke studie van Tanzania beweren James Giblin en Gregory Maddox dat mensen zich constant hebben aangepast aan een veranderend milieu en dat dit tot belangrijke culturele, sociale en politieke innovaties heeft geleid.³ Oorlog, droogte, ziekte en bevolkingsverplaatsing hebben uiteraard geleid tot crisis, maar soms kwamen er ook creatieve en duurzame oplossingen voort uit een crisis. Zo leerden herders samenleven met boeren, of kwamen boeren door migratie in contact met nieuwe gewassen zoals maïs, cassave en bonen. In hoofdstuk tien beschrijft Kreike dat tijdens de koloniale oorlogen rondom de Eerste Wereldoorlog in Angola en Namibië duizenden mensen vanuit Angolees grondgebied waren vertrokken en zich net over de grens in Namibië hadden gevestigd. Deze ontheemding veroorzaakte een grote hongersnood, omdat recente migranten hun oude velden, boomgewassen en waterputten misten in tijden van buitengewone droogte. Toch benadrukt Kreike dat, twintig of dertig jaar later, een 'geheel nieuw Oukwanyama' was opgericht in Namibië.⁴ Migranten hadden, in een veel droger gebied in Namibië, hun landbouwroulines en waterputten zodanig gereconstrueerd dat hun nieuwe nederzettingen niet alleen op hun oude milieu

waren gaan lijken, maar ook daadwerkelijk vruchtbaarder waren geworden. Dit is een voorbeeld van grote veerkracht – zelfs al was dit geen veerkracht uit eigen wil.

Over het algemeen kiest Kreike voorbeelden van extreme milieuverwoesting door oorlogsvoering uit. Er zijn wel degelijk gevallen van conflictsituaties die niet resulteerden in 'totale oorlog' en die dus geen complete verwoesting van landbouwgronden of geen algehele ontheemding teweeg hebben gebracht. Een voorbeeld uit mijn eigen onderzoek is de periode van koloniale bezetting van noordwest Zambia. Toen de Britten in 1907 in Mwinilunga aankwamen, en vooral toen de belastingplicht werd ingevoerd in 1913, ging dit gepaard met behoorlijk wat geweld, dwang en flinke migratiestromen. Koloniale verslagen uit die tijd spreken over hele dorpen die zijn vertrokken naar Angola of Congo. Volgens grove schattingen ging het om een derde tot de helft van de bevolking. Migranten verlieten niet alleen hun huis, maar ook hun landbouwvelden. Sommige migranten ploegden eerst hun veld om, zodat de koloniale overheid hun gewassen niet kon confisqueren. Het is dan ook niet verrassend dat Britse ambtenaren klaagden over een tekort aan voedsel in daaropvolgende jaren. De mensen die waren 'achtergebleven' hadden simpelweg niet veel oogst te verkopen.

Koloniale verslagen geven echter een vertekend beeld. Ten eerste lagen de dorpen waar mensen naartoe vluchtten in Angola of Congo vaak maar enkele tientallen kilometers verderop. In een dag of twee lopen konden mensen heen en weer gaan, en sommigen keerden enkele weken na de invoering van de belastingplicht ook gewoon weer terug naar hun oude dorp. Migratie was dus niet definitief. Ten tweede speelde cassave, een wijdverspreid gewas in de regio, een grote rol bij de veerkracht van de landbouwproductie. Cassave kan twee of drie jaar in de grond

3 James Giblin en Gregory Maddox eds., *Custodians of the land: Ecology & culture in the history of Tanzania* (Londen 1996) 1.

4 Kreike, *Scorched Earth*, 390.

gelaten worden en daarna alsnog geoogst worden. Het was een ‘bron van ondergrondse rijkdom’, die migranten na terugkeer een voedselbron garandeerde.⁵ Ten derde had de bevolking baat bij de structurele onderrepresentatie van hun voedselvoorraden. De bevolking weigerde om hun cassave aan de koloniale overheid te verkopen (ofwel uit protest, ofwel omdat de koloniale overheid geen goede prijzen aanbood), maar leed geen honger, hoewel koloniale rapporten dit wel suggereren. Onmiddellijk nadat de relaties tussen de koloniale ambtenaren en de bevolking van Mwinilunga wat verbeterd waren, wordt er in rapporten over goede oogsten en ruime voedselvoorraden gesproken.⁶ Geenszins wil ik de impact van oorlog op milieu en samenleving bagatelliseren, enkel is het goed om stil te staan bij de diversiteit aan effecten die oorlogen kunnen hebben. In sommige gevallen leidt oorlog inderdaad tot grootschalige verwoesting, maar flora, fauna en samenlevingen kunnen in andere gevallen ook uiterst weerbaar blijken.

Ten tweede besteedt Kreike weinig aandacht aan de diverse manieren waarop land, bos en water ingezet worden tijdens oorlogen.⁷ Het uitgangspunt van *Scorched Earth* lijkt te zijn dat partijen in een totale oorlog primair op verwoesting uit zijn, terwijl in sommige gevallen juist bepaalde landschappen strategisch gebruikt kunnen worden en dus actief in stand gehouden dienen te worden. Beroemde voorbeelden zijn twintigste-eeuwse guerrilla oorlogen,

van Vietnam tot aan Mozambique en Colombia, waarbij strijdende partijen hun kennis van het oerwoud gebruikten om oorlog te voeren tegen beter bewapende en soms ook machtigere tegenstanders. Hoewel ook deze troepen ernstige milieuschade berokkend hebben, hadden zij een heel andere relatie tot hun omgeving en waren zij niet uit op totale verwoesting. Wederom noemt Kreike hier voorbeelden van in zijn boek, maar hij werkt deze voorbeelden niet uit. Vooral in hoofdstuk negen over de Nederlandse bezetting van Aceh noemt Kreike wel enkele Indonesische strijders die zich terugtrokken in de bergen om van daaruit verzet te voeren tegen de Nederlanders. Maar hoe zij het berglandschap precies gebruikten voor hun strijd wordt onvoldoende duidelijk. In *The Art of Not Being Governed* gaat James Scott hier wel op in.⁸ Hij beschrijft hoe rebellen hoge bergtoppen en diepe dalen strategisch inzetten om autonomie te verwerven en heersende partijen op afstand te houden. Dit konden zij doen omdat zij hun omgeving volledig kenden, in tegenstelling tot overheersers die nauwelijks grip kregen op afgelegen dorpen.

Ook in de Afrikaanse context zijn hier talloze voorbeelden van. De oorlog in Angola (1975-2002) is hier een van, waarbij strijdende partijen gebruik maakten van afgelegen gebieden om hun macht uit te breiden.⁹ Ook was er de Mushala-rebellie, een groep strijders in noordwest Zambia rondom Adamson Mushala, die zich in de jaren ‘70 verzette tegen de Zambiaanse eenpartijstaat. Ondanks het feit dat Mushala’s groep maar zes geweren bezat, slaagde zij er toch in om het Zambiaanse leger te destabiliseren. Mushala’s bijnaam was niet voor niets ‘de

5 Iva Peša, ‘Cassava is our chief’: Negotiating identity, markets and the state through cassava in Mwinilunga, Zambia’, in: Jan-Bart Gewald, André Leliveld en Iva Peša eds., *Transforming innovations in Africa: Explorative studies on appropriation in African societies* (Leiden 2012) 169-190.

6 Iva Peša, *Roads through Mwinilunga: A history of social change in northwest Zambia* (Leiden 2019).

7 Joseph P. Hupy, ‘The environmental footprint of war’, *Environment and history* 14.3 (2008) 405-421.

8 James C. Scott, *The art of not being governed: An anarchist history of upland southeast Asia* (New Haven 2009).

9 Justin Pearce, *Political identity and conflict in central Angola, 1975-2002* (Cambridge 2015).

leeuw van de Lunga rivier', iemand die het gebied en de bevolking als zijn broekzak kende. Mushala gebruikte zijn kennis van dit dunbevolkte en onoverzichtelijke gebied om jarenlang oppositie te voeren tegen de Zambiaanse staat.¹⁰ Mushala gebruikte rivieren en dichtbebost gebied om zich te verschuilen voor het Zambiaanse leger en zijn groep zette dus de *'environmental infrastructure'* van het gebied in hun eigen voordeel in.

Kreikes boek is waardevol omdat het lezers aan het denken zet over de relatie tussen oorlog, milieu en samenleving. Oorlog en conflict dienen niet alleen als onderdeel van een politiek machtsspel bestudeerd te

worden en kunnen niet louter aan militaire historici overgelaten worden. Conflicten hebben legio gevolgen voor milieu, landschap en getroffen bevolkingsgroepen. Kreikes voorbeelden zijn divers en zijn vergelijkende perspectief is stimulerend. Zijn boek is een uitstekend startpunt om de diversiteit van de effecten van oorlog op milieu en bevolking verder te bestuderen. Leidde oorlog naast verwoesting ook tot veerkracht? En hoe hebben bevolkingsgroepen hun omgeving ingezet om conflicten naar hun eigen hand te zetten? Dit zijn vragen waar historici in de komende jaren meer aandacht aan dienen te besteden.

¹⁰ Miles Larmer en Giacomo Macola, 'The origins, context, and political significance of the Mushala rebellion against the Zambian one-party state', *International journal of African historical studies* 40.3 (2007) 471-496.